

Szabadpolc a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központjában

Az ember szívesebben beszél terveiről, mint megvalósulásukról. A tervek szépek, sokat ígérőek, változtathatóak, a megvalósulások csúnyácskák, kevesebbet nyújtok, s véglegesek. Ezért csak a szerkesztőség unszolására vállaltam el, hogy röviden beszámolót írjak az FSZEK központi könyvtárában lezajlott egyik változásról, s kicsit vigasztalva magam azzal is, hogy a változásoknak még nincs végük.

Az egész úgy kezdődött, hogy közel negyvenévnyi várakozás után az 1950-es évek legelején már odaigért Reviczky utca 3. szám alatti épületet 1987-ben tényleg megkapta az FSZEK, s így lehetőség nyílt arra, hogy szerény mértékben megjavítsa a központi könyvtár működési feltételeit. A kérdés az volt, hogy mire is használjuk fel az így nyert további négyzetmétereket (mintegy 900 m², közlekedőkkel együtt).

Mielőtt elkezdtük volna furni-faragni az új, meg a már birtokunkban lévő régi (Szabó Ervin tér 1. és Baross u. 18) épületet, a Budapesti Múemléki Felügyelőség bölcs tanácsára – hogy majdan megkaphassuk a rész munkálatok elvégzéséhez szükséges engedélyüket – egy távlati szakmai elképzelést dolgoztunk ki, amelyet építészeti szempontból *Bálint Imre* tanulmányterve vizsgált meg és ítélte kivitelezhetőnek. Ezt a szakmai koncepciót a *Könyvtári Híradó* 1988. februári és márciusi számában tettük közzé, az építészeti tanulmánytervet pedig ugyan-ezen év decemberi számában ismertettük. E távlati elképzelésekkel azonban most nem foglalkozunk; várjuk a Fővárosi Közgyűlés állásfoglalását, hogy a központi könyvtár jövőjét egy új épületben, vagy a jelenlegi három épület átalakításával képzeljék el. Ha megszületik a döntés, s megindulnak a tervező-előkészítő munkák, s ha a szakma érdeklődést mutat irántuk, készséggel hírt adunk majd róla.

Nos, ha nem a távlati koncepció megvalósítását kezdtük is el 1988-ban, mégis olyan úton indultunk el szakmailag is, építészetiileg is, amely nemhogy nem állt ellentétben vele, hanem valójában feléje mutatott. Nevezzük ezt az utat a rövid távú fejlesztés útjának, amely – bár nem teszi lehetővé a funkciórendszer nagyon is esedékes bővítését, de – előnyösebb feltételeket teremt a jelenlegi funkciók kifejtéséhez és megeremti a kereteket a további fejlődéshez.

Melyek voltak a szakmai koncepció alaptételei? Foglaljuk össze röviden őket:

- a főépületben (Szabó Ervin tér 1.) lehetőleg csak nyilvános szolgálati és raktári övezetek kapjanak helyet;
- az irodákat és a műhelyeket a Reviczky utcai és a Baross utcai épületekbe kell telepíteni;
- a raktári kapacitást tekintélyes mértékben bővíteni kell, s a raktári terekből könnyen megközelíthetők legyenek a kiszolgálási pontok;
- s ami a legfontosabb: a lehetőségek szabta keretek között be kell vezetni a szabadpolcos kiszolgálási rendszert és ki kell alakítani a könyvtár jelenlegi profiljának megfelelő szakolvasótermek sorát.

Mivelhogy a FSZEK nem a gazdag könyvtárak közé tartozik, ennek az elképzelésnek a megvalósítása meglehetősen hosszú időt vett már eddig is igénybe, s még mindig nincs vége. Hadd idézzek éves jelentéseinkből.

1988: „A Reviczky utcai volt kollégium épületének rendelkezésünkre bocsátása esedékessé tette a központi könyvtár funkciórendszerének átgondolását, s ezzel a szerény mértékű közvetlen, valamint a jelentősebb, de távlati fejlesztések szakmai megalapozását. Az elméleti munkával párhuzamosan megindultak a Reviczky utcai és a Baross utcai épületben az átalakítási munkálatok. Építészeti tanulmányterv készült a központi könyvtár három épületének távlati hasznosítására, bővítésére.”

1989: „A Reviczky utcai épület... felújítási munkálatainak előrehaladtával sor kerülhetett már konkrét lépésekre is állományunk és munkahelyeink elhelyezési körülményeinek javítására. Különösen jelentős eredményként könyveljük el, hogy sikerült a raktári tömböt újabb, közvetlenül csatlakozó övezetekkel megnövelni: egy 110 m²-es és egy 205 m²-es területet már 1989-ben, egy 103 m²-es részt 1990 elején adtunk, illetve adunk át a raktárnak. A raktári állványzatot a két utóbbi számára már beszereztük, 1990-ben állítjuk fel. Az előbbit az MTA Könyvtára szívességből átengedett állványzatával rendeztük be. Ezzel 10-15 éves perspektívában megoldottuk raktározási gondjainkat. Sikerült a régóta tervezett restauráló laboratóriumot is létrehozni a Baross utcai épületben, a könyvkötészetet áttelepítettük a Reviczky utcai épület földszintjére, továbbá az expedialót és a papírraktárt a Baross utcai épület földszintjére és pincéjébe. Egész évben folytak azok a szakmai konzultációk, viták és előkészületek, amelyek az 1990-ben esedékes lépések megtételét alapozták meg, így a szakolvasótermek kialakítását, a szabadpólcos raktárrész megnyitását, a közhasznú információs szolgálat kibővítését.”

1990: „1990-ben megvalósítottuk azt a célkitűzést, hogy a főépületben csak a nyilvános szolgálat terei és a raktárak maradjanak, s a két csatlakozó... épületbe kerüljenek át az irodák, műhelyek és egyéb kiszolgáló helyiségek. (Ez utóbbiak között szerepel egy 30 főt befogadó tanterem is.) Ennek az volt az előfeltétele,

hogy elkészüljön a főépületet és a Reviczky utcai épületet összekötő átjáró, amelynek köszönhetően az év folyamán fokozatosan új helyére költözött a szerzeményezési és feldolgozó osztály, az ellenőrzési csoport és a hálózati szakreferensek, a számítógépesítési osztály, a Budapest-gyűjtemény és a szociológiai osztály. Sikertült felújítani a közhasznú információk szolgálat helyiségeit, beállványozni az újonnan nyert raktári tereket, s szerkezetiileg kialakítani a Budapest-gyűjtemény különgyűjteményeit befogadó helyiségeket.... Megkezdődött a szabadpolcos szolgáltatás kiépítése. Ennek értelmében az 1990-es impresszumú könyvek már nem a zárt raktárba kerülnek, hanem az olvasók számára közvetlenül is hozzáférhető módon vannak tárolva.”

1991: „Lehetőségeinknek és terveinknek megfelelően szerény, de célirányos lépéseket tettünk az olvasószolgálati tér további átalakítására. A volt szociológiai munkaszobában napilap-olvasót alakítottunk ki, mely igen népszerűvé vált az olvasók előtt. A kölcsönzőpult áthelyezésével megteremtettük az olvasói terek közötti közvetlen kapcsolatot. A részleges szabadpolcot – amely nélkül az elmúlt év forgalmának viszonylag rendezett lebonyolítása elképzelhetetlen lett volna – másfél év alatt olvasóink megszokták és megkedvelték. Fokozatos gyarapodása miatt újabb állványokat kellett beállítani, s a kézikönyvtári anyagot is át kellett rendezni.”

1992: „...az állomány átrendezésével felszabadítottuk azokat a raktári tereket, amelyekbe 1993 folyamán a szabadpolcos anyagot és a kölcsönzési nyilvántartást fogjuk áttelepíteni. Elkészítettük az áttelepítés építészeti terveit, s az év utolsó hónapjában megkezdődtek a kivitelezés munkálatai is. Az említett raktári terek felszabadítását összekötöttük az egész állomány átrendezésével. Az elmúlt évtizedek során számos kényszermegoldás következtében áttekinthetlenné, illogikussá vált raktári rendünk. Most 6 polcfolyókilométernyi anyag megmozgatásával sikerült az adott körülményekhez képest racionális elhelyezést kialakítani.”

1993: Elkészült a két korábbi raktári tér átalakítása a szabadpolcos állomány és a kölcsönzési nyilvántartás befogadására. (Az utóbbi térben elbontottuk a helyiséget két szintre osztó födémét; ennek az elbontásnak legalább annyira örültünk, mint elődeink örültek a beépítésnek.) Júliusban áthurcoltuk a szabadpolcon lévő könyveket új helyükre, megrendeltük az új kölcsönzési pultot, s szeptember 1-jén már az új helyen találják olvasóink a szabadpolcos állományt, s – reméljük – a kölcsönzési nyilvántartást is.

1994: A szakolvasótermek kialakítása.

Itt tartunk most. Nem volt könnyű dolog. A legnehezebb mindenk között nem a nem csekély anyagiak előteremtése, a nem kevés energiát igénylő átépítések, áttelepítések végrehajtása volt, hanem munkatársaink nem kis részének meggyőzése arról, hogy ideje megtennünk a nagy ugrást, átváltanunk a XIX. század második felének technológiájáról legalább a XX. század első felének technológiájára.

Érdekes intézményszociológiai vizsgálódás lenne kideríteni, milyen tényezők munkáltak a szabadpolccal szembeni fenntartások mögött, különösen hogy hálózatunk minden egysége már régóta szabadpolcos rendszerben működik. Ám ne bocsátkozunk feltételezésekbe. A szabadpolcot végül is a valóság kényszerítette ki. A megnövekedett forgalmat egyszerűen lehetetlen lett volna továbbra is a szerény forgalomra méretezett technológiával lebonyolítani, nem is szólva arról, hogy – régi közhely a szakmában – a használóbarát könyvtárral szemben támasztott első követelmény, hogy az olvasókat engedje közvetlenül hozzáférni a könyvekhez. (Minderről részletesebben l. *Katsányi Sándor* írását a *Könyvtári Híradó* 1992. 9. számában.)

Abból indultunk ki, hogy még az új épülettel együtt sincs terünk arra, hogy

egy nagyvonalú szabadpolcosítással százezres nagyságrendű állományt helyezünk ki. Ennek személyi és technológiai (számítógépesítés, óh!) feltételei sem voltak meg. Viszont a kezünkben volt *Márffy István* kollégánk felmérése 1987-ből, mely szerint a forgalom 50%-át az utolsó tíz évben beszerzett anyag bonyolítja le. Mi lenne, ha legalább ezt az állományrészt helyeznénk szabadpolcra? S nem visszamenőleg (katalóguskonzekvenciák, brrr!), hanem fokozatosan? Ha minden újonnan beszerzett könyv esélyt kapna arra, hogy legalább 10 évig közvetlenül is megmutathatná magát használóinak, s csak utána foglalná el helyét a raktárban?

Ez járható útnak látszott: minden könyv két raktári jelzetet kap, s a szabadpolcos állomány feltöltése után évente ki kell válogatni a „lejárt” könyveket. Ez egyben jó alkalom a rendszeres selejtezésre is. Igen ám, de hol találunk helyet az épületen belül ennek az új szolgáltatásnak? Elég sok feltételnek kell megfelelni: legyen szerves része az olvasói térnek, hiszen az olvasó helyben is olvas, meg kölcsönöz is; legyen közel a katalógusokhoz, mert ha valaki innen választott, nem küldhetjük el egy másik szintre a könyvért; legyen közel a kölcsönzési nyilvántartáshoz; használata ne zavarja a könyvtár egyéb szolgáltatásainak az igénybevételét; illeszkedjék a kialakítandó szakolvasótermek rendszeréhez; ne keresztesse az olvasó útja a szolgálati útvonalakat stb.

Éppen e sokféle szempont miatt igen heves vita bontakozott ki az előkészületek során – akkor, amikor nagyjából-egészéből elfogadást nyert a szabadpolc bevezetésének a plánuma – arról, hová is kerüljön az épületen belül. Hosszú lenne itt minden variánst felsorolni, elég legyen annyi, hogy külső szakértőket, s nem is akárkiket kértünk fel tanácsadó-döntőbíró szerepre. *Balászné Veredy Katalin*, *Futala Tibor* és *Vitályos László* egybehangzón helyezte a szabadpolc ilyen értelmű bevezetését, s igen hasznos szempontokra hívta fel figyelmünket az olvasószolgálati tér újjáalakítása tekintetében. (Örülök, hogy most a szakmai nyilvánosság előtt is megköszönhetem közreműködésüket.)

Végül is nagyjában-egészében – kisebb változtatásokkal – az a szakmai koncepció valósul meg, amelynek első fogalmazványát a *Könyvtári Híradó* 1989. 7-8. számában találhatják meg olvasóink. Tájékoztatásukra közöljük a főépület I. emeletének alaprajzát. A kódszámok két sora közül az egyik a funkciók rekonstrukció előtti telepítését mutatja, a másik pedig az 1994 végére várható rendet. Ehhez csak annyit fűzhetünk hozzá, hogy a részleges szabadpolc máris beváltotta a hozzá fűzött reményeket. (Használatáról, forgalmáról részletes felmérés van készülőben.) Megítélésünk szerint sikeres volt a két, e célra szolgáló raktári tér átalakítása (*Hegedüs Péter*nek, a békéscsabai megyei Könyvtár egyik tervezőjének a munkája), s hála eleink előrelátásának, a korábbi raktári állványok tengelytávolsága (156 cm) megengedte, hogy az olvasókat beengedjük közéjük. A szabadpolcos szolgáltatás úgy illeszkedik a nyilvános szolgáltatásba, hogy nem zavarja a helybeni használatot; a szabadpolc segítségével létszámnövelés nélkül tudjuk lebonyolítani az utóbbi években 50%-kal megnövekedett forgalmat.

A telepítési renddel kapcsolatosan érdemes az alábbiakat megemlíteni. Az olvasó útja ugyan meghosszabbodik, ha kölcsönözni óhajt, de a katalógusokon keresztül vezet. A raktári kiszolgálás közvetlenül a kölcsönzőpulttól történhet. Az állományvédelmi szempont kissé sérül azzal, hogy nem a bejáratnál van a kölcsönzőpult, de a könyvellőri állomás továbbra is üzemel, s a fogadóteremben is felállítunk egy technikai referenzet adó szolgálati pontot. (S előbb-utóbb csak kerül pénz egy elektromágneses könyvvédelmi berendezésre is a könyvellőri mellé.) A szabadpolcos tér – bár 30-50 ezer kötet befogadására képes – tovább bővíthető akár a melléte, akár a fölötte lévő zárt raktári övezet terhére.

közhasznú információs szolgálatot, amely a földszinten jobbra kapott három helyiséget (nagyjából az 5-ös és 6-os jelű helyiség alatt); ez azonban előnyösnek tekinthető, mert a könyvtár zárva tartása idején is működhet ez a szolgáltatás, egyébként pedig távközlési kapcsolata megoldott az I. emeleten lévő általános tájékoztatási ponttal.

Összefoglalva azt mondjuk erről a telepítési rendről, hogy az egyes funkciók számára talán lehetett volna előnyösebb helyet is találni, de csak az összes többi funkció sérelme árán; viszont az egész működőképessége szempontjából – az apróbb kompromisszumok ellenére – ez látszik az optimumhoz legközelebbi megoldásnak.

1994-re maradt az utolsó lépés megtétele. Még sok fenntartással kell számolnunk a katalógusok áthelyezésével kapcsolatosan (sokan aggódnak, hogy a bálterem szépsége elvész, ha olvasói asztalok helyett katalógusszekrények kerülnek ide, de ne feledjük, hogy a Marcianában is, a Laurenziában is, máshol is magas olvasópulpitusokat, állványokat helyeztek el annak idején, s valamikor csak konvertáljuk visszamenőlegesen is katalógusainkat számítógépre) s még sok technológiai, munkaszervezési kérdést kell megoldani a szakolvasótermek megszervezése terén. Utána pedig már tényleg az FSZEK központi könyvtára hosszabb távra szóló elhelyezésének megtervezéséhez kellene hozzáfogni. Most 10-15 éves lélegzetvételi szakaszhoz jutottunk; de mi lesz az azután következő évtizedekben? S mi lesz a teljes funkciójú, világvárosi központi könyvtárral?

*

A szerkesztőség felkérésének pedig csak azért tettem eleget, mert hátha van még az FSZEK központi könyvtárán kívül más könyvtár is, amely át akar térni a zárt polcos rendszerről a szabadpolcosra, s amely bátorítást kaphat a mi vállalkozásunktól. Ha pedig ilyen könyvtár már nincsen széles e hazában, akkor tekintsék az olvasók beszámolómat pusztán könyvtártörténeti érdekességnek.

Papp István

Egy új lehetőség: Hipertext és annak alkalmazása a könyvtári tájékoztatás területén

Az alábbi dolgozat nem a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros számára készült. Szerzője tudományos diákköri dolgozatként készítette el, ilyenként – Mazsola jelisével – aratott sikert a bírálók és a bírálóbizottság köreiben. Természetesen örömmel közöljük, nem azért, mert diákköri dolgozatként kiválóan bizonyult, hanem mert tárgya és feldolgozásmódja alapján egyaránt közfigyelemre érdemes. (Bemutattatott a XXI. OTDK-n, Szegeden, 1993-ban. Bírálói Marton János és Novák Ákos voltak, a bizottságban Csapó Edit és Szabó Sándor ültek.

A hipertext koncepcióját és gyakorlatát a regényírástól kezdve a szoftvermérnökség számos területen lehet alkalmazni. Az alábbiakban ennek egy szeletét,

1. ábra A Hipertár címlapja

a könyvtári tájékoztatásban betöltött, pontosabban betöltendő lehetséges szerepkörét fogom bemutatni. A lehetséges felhasználási területeket működő alkalmazások alapján különítettem el egymástól.

Könyvtári tájékoztatás és a hipertext

A könyvtári tájékoztatás feladata, hogy segítse az olvasót információs igényének kielégítésében. Az információtermelés szakadatlan növekedése és új információhordozó eszközök tömeges elterjedése miatt, hagyományos eszközökkel mind nehezebb eleget tenni az információ iránti igényeknek. Mert bár a multimedia információhordozók egyre nagyobb mértékben kapnak helyet könyvtárainkban, a hagyományos dokumentumoktól elkülönített feldolgozásuk és tárolásuk miatt az olvasó sokszor nem is értesül létezésükről, noha primér információt tartalmazhatnak. Az információk szelekciója mellett szükség van tehát az újabb információs eszközök integrálására is. A könyvtári tájékoztatásnak mindezek figyelembevételével a jövőben is biztosítania kell az olvasók számára a primér információkhoz való hozzájutást:

- Direkt információszolgáltatás formájában (faktografikus tájékoztatás);
- Közvetett információszolgáltatás formájában (irodalomfeltárás, irodalomfeltáró eszközök ismertetése, a könyvtárról és a tájékoztatási eszközök használatáról nyújtott információk).

Mind sürgetőbb igény a könyvtárakkal szemben, hogy azok az információk összes típusát fogják át, váljanak információs központokká. A tájékoztatással szembeni igények egyre jobban növekednek, ezeknek a könyvtár csak úgy tud eleget tenni, ha új megoldásokat keres.

A hipertext és hipermédia, ez az új információs eszköz, új lehetőségeket hordoz magában. Megvalósítja az információtípusok integrációját, az olvasók számára biztosítja a gyors információkeresést és szelekciót, természetességével a könnyű elsajátítást, a hajlékonyságot, az információ több szempontú összetett vizsgálatát, a dinamikus fejlesztés lehetőségét.

Az alábbiakban azt vizsgálom, mely területeken tölthet be a hipertext, illetőleg hipermédia kiegészítő vagy hiánypótló szerepet.

Hipertext alkalmazása faktografikus tájékoztatásban: szótárak, enciklopédiák, kézikönyvek

A faktografikus tájékoztatás hagyományosan enciklopédiákra, lexikonokra, szótárakra, adattárakra és kézikönyvekre támaszkodik. Ezek az eszközök mind erősen strukturált információt, eleve meghatározott és formázott viszonyokat tartalmaznak, melyek alkalmasak hipertext bázissá való átépítésre. A CD ROM és egyéb tömegtárolók alkalmazása pedig nem csak nagy adatmennyiségek, könyvtárnyi szövegek és azok kapcsolatrendszerének tárolását, de hangeffektusok, képek, grafikák megjelenítését is lehetővé teszi. Ezáltal színesebb, összetettebb faktografikus tájékoztatási eszközöket, hipermédia alkalmazásokat nyerhetünk.

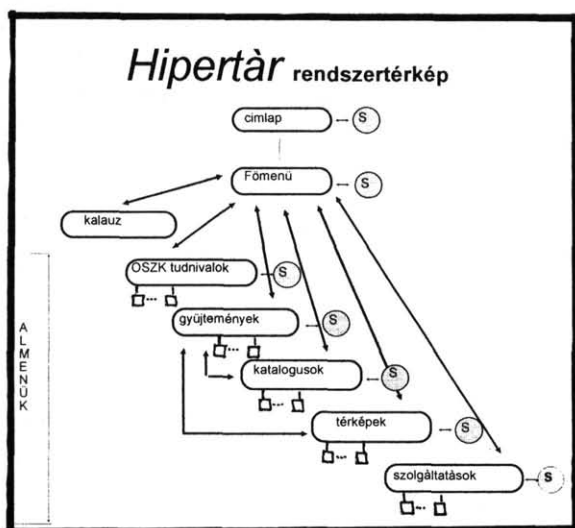
A hipermédia előállítása azonban részint nagyobb tárolási igénye, részint pedig a szükséges perifériák miatt több fokozattal drágább, ezért egy ilyen típusú alkalmazás bevezetését megfontolás tárgyává kell tennünk. Ezzel összefüggésben a szakemberek egy része szkeptikus a hipertext formájú kézikönyvekkel, enciklopédiákkal szemben. *Philip Rubens* kísérlete a hipertext bázisban és hagyományos kézikönyvekben végzett keresést vizsgálta. Ennek eredményeképpen megállapította, hogy a felhasználók nyomtatott könyvben gyorsabban és magabiztosabban találják meg az adott információkat, mint a könyv hipertext változatában.

Ha a kísérlet eredményét tényként fogadjuk el, a hipertext lehetőségeinek kiaknázására olyan alkalmazási területet kell keresni, amelynek nincs vagy nem kielégítő formájú a nyomtatott előzménye.

Tárgykörre orientált hipertext alkalmazások

A faktografikus tájékoztatásban gyakran adódnak olyan kérdések, melyek megválaszolásához egyidejűleg több hagyományos tájékoztatási eszköz igénybevétele szükséges. Ezek egyidejű használata lassú és nehézkes. A hipertext előnyeit maximálisan kiaknázva a faktografikus tájékoztatás céljait szolgálják azok az alkalmazások, melyek nem egy könyvből, hanem több különböző forrás felhasználásával készültek és egy tárgykör lényegi és rokon vonatkozásait tárják fel. Ezek az alkalmazások túlnyomórészt hipermédiák, melyek multimédia információkat is tartalmaznak. A videóanyag, hangfelvételek, képek mellett bibliográfiai adatokat, értelmező vagy többnyelvű szótárakat, lexikonokat, enciklopédiákat, háttér tanulmányokat fognak össze. Egy rendszeren belül lehetővé válik mindezek együttes, akár párhuzamos használata is, ami a tájékozódás folyamatát jelentősen leegyszerűsíti és meggyorsítja. Ezek az alkalmazások legtöbbször ugyancsak hipermédiák, azonban nyomtatott előzményük nem lévén, már alapvetően hiánypótló szerepet tölthetnek be. Elsősorban a történelmi, művelődéstörténeti, művészeti, irodalmi tájékoztatás területeit ölelik fel, de képviselőik megtalálhatók a jogi tájékoztatás területein is.

Hipertext alkalmazása a közvetett információszolgáltatásban: számítógépes eszközök segédletként. A számítógépek elterjedése a könyvtárakban egyre nagyobb mértékű. Napjainkban számos könyvtár biztosítja online vagy CD ROM használatával a számítógépes adatbázishoz való hozzáférés lehetőségét. A tájékoztató könyvtárosnak és az olvasónak egyaránt meg kell küzdenie a számítógépes rendszerek okozta kezdeti nehézségekkel. Az adatbázisok tartalmához lekérdőző nyelvvel lehet hozzáférni, melynek nem ismerése, illetőleg félreértelmezése kétes eredményekhez vezethet, ami a felhasználó információs igényét

2. ábra Hipertár rendszertérkép

egyáltalán nem vagy csak látszólag elégíti ki. A feladat ennek következtében kettős: – a felhasználót meg kell tanítani a számítógépes szolgáltatások használatára, a lekérdező nyelv parancsaira és szintaktikájára; – a gördülékeny használat érdekében gyors segílyt kell biztosítani számára, ami – mindig az adott program állapotához kapcsoltn – szükség szerint meghívható.

Az adatbázisok szolgáltatói ugyan biztosítanak a programokhoz meghívható segítséget, azonban ezek valójában nem felelnek meg egy bajba jutott olvasónak. Felépítésük ugyanis hasonló a kézikönyvekhez, ahol a kereső regiszterből kiválasztott parancsot megmagyarázza ugyan, de annak távlati összefüggéseire nem ad választ.

Ennek megfelelően a hipertext két területen vethető be: tanító-tanuló rendszerként, melynek használata során a rendszer a tanuló előképzettségéhez igazodik, és online katalógusok és adatbázisok segítségeként, illetőleg e két típus keverékeként. A szakirodalom jóslata szerint az online katalógusok és adatbázisok szolgáltatói potenciális várományosai a hipertextnek, mert azzal a keresés hatékonyságát lehet javítani.

Mint azt a bevezetőben is említettem, mind növekvőbb az igény arra nézve, hogy a könyvtárak információszolgáltató központokká váljanak, melyek az élet minden területére kiterjedő információkat is képesek a felhasználók rendelkezésére bocsátani.

Tájékoztató jellegű hipertext alkalmazások

A tájékoztató jellegű alkalmazások kategóriájába tartozó rendszerek közérdekű, eligazító, illetve általános információkat tartalmaznak valamilyen helysége, intézményre, annak használatára, legfontosabb tulajdonságaira nézve. A legtöbb kereskedelmi forgalomban lévő hipertext ezt célozza meg. Ilyen formában egyaránt alkalmazhatják utazási irodák, bankok, múzeumok és könyvtárak.

Ezen belül még a tisztán könyvtári vonatkozású alkalmazásoknak is két típusát lehet elkülöníteni:

– A *közhasznú információs szolgáltatást*, melyet a fent elmondottakkal összhangban a könyvtáraknak is el kell vállalniuk. Az ilyen rendszerek többnyire a könyvtár közvetlen környezetéről, a városról tartalmaznak praktikus és tudományos jellegű információkat, mint például szállás és étkezési lehetőségek, a város életét szemléltető statisztikai adatok. A hipertext formájú tájékoztatás előnye, hogy nem elszigetelt információs eszköz, mint példának okáért egy térkép, hanem komplex és aktuális tartalmú tájékoztató rendszer, amely a változásoknak megfelelően dinamikusan fejleszthető.

– A másik tipikusan könyvtári felhasználást a *könyvtári tájékoztató rendszerek* képviselik. Egy adott könyvtár rendszerét nem ismerő olvasók sok időt pazarolnak el, amíg kezdik kiismerni magukat a könyvtár szolgáltatásai és eszközei között. A könyvtári tájékoztatást, szerteágazó tevékenységi köre mellett nem érdemes ilyen rutin jellegű kérdésekkel terhelni. Egy hipertext alkalmazása felszabadíthatja a tájékoztató könyvtárost ezirányú kötelezettségei alól. A „könyvtári tájékoztató” rendszerek alapgondolata tulajdonképpen a közhasznú információs rendszereken nyugszik. Egy ilyen rendszernek az adott könyvtár és tájékoztatási eszközeinek használatára vonatkozó információkat kell tartalmaznia. Az ismeretek megszerzése egyszerű legyen és vonzó képet alakítson ki a könyvtárról. A hipertext ilyen típusú felhasználása ennek nyomán különösen Amerikában és Európa nemzeti könyvtáraiban terjedt el.

Mint a fentiekből is kiderül a hipertextnek, illetve a képeket, grafikákat, hanganyagot is tartalmazó hipermediának alkalmazására a könyvtári tájékoztatás számos területén mód nyílik. A témával foglalkozó magyarországi szakemberek felismerték az új információs eszköz jelentőségét és előnyeit, azonban a szakirodalom tanúsága szerint alkalmazására könyvtárainkban még nem került sor.

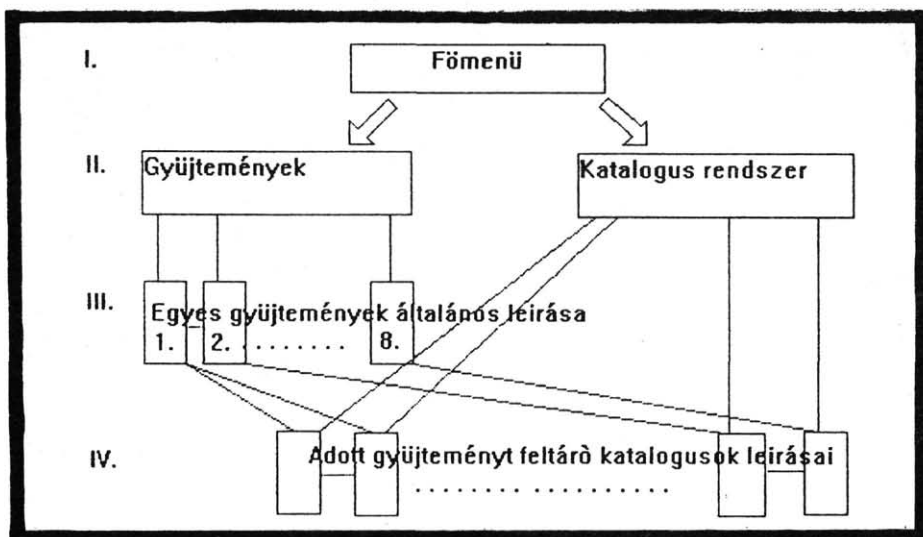
A felsorolt lehetőségek közül elméleti összegzésképpen az alábbiakban egy általam készített hipertext alkalmazást mutatok be, mely az alkalmazások legutóbbi kategóriájába, a könyvtári tájékoztató rendszerek közé sorolható be. Az alkalmazás jellegének kiválasztásakor figyelembe kellett venni annak a szemléltető jellegéből eredő terjedelmi korlátokat, a vele szemben felmerülő reális igényt és takarékosági megfontolásokat.

Országos Széchényi Könyvtár Hipertár

A rendszer neve Hipertár, amely a *Hipertext Tájékoztató Rendszer* rövidítéséből származik. Az alkalmazás a Széchényi Könyvtárban való eligazodást kívánja megkönnyíteni. Ezt két módon szolgálja: – általános, bevezető jellegű információkkal, melyekre azoknak van szüksége, akik először járnak a könyvtárban; – gyakorlati, eligazító jellegű információkkal, melyekre azoknak van szüksége, akik rendszeres könyvtárlátogatók, de a könyvtár rendszerét még nem ismerik teljes mértékben.

Az alkalmazásban feldolgozott információk az „Országos Széchényi Könyvtár” című tájékoztató kiadvány, illetve *Faragó Lászlóné és Haraszy Gyula: Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai* című kiadvány és a könyvtár olvasóterméinek bejárása alapján gyűjtött adatokból származnak. A Hipertár Toolbook 1.5 szoftverrel készült, mely IBM PC-n Windows 3.1 környezetben futtatható.

A rendszer a hipertext tulajdonságainak megfelelően könnyen kezelhető azok

3. ábra A Hipertár szerkezetének részlete

számára is, akik nem rendelkeznek számítógépes ismeretekkel. A Hipertár hipertexthez méltón a tetszőleges irányú fejlesztés lehetőségét kínálja.

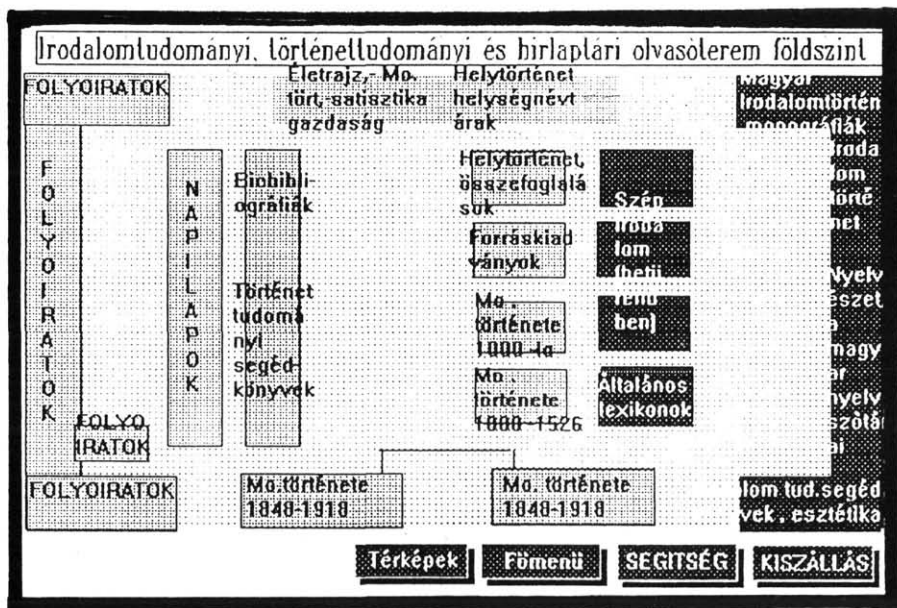
A Hipertár felépítése: címlapján az Országos Széchényi Könyvtár látható (1. ábra). A felhasználó dönthet a rendszerbe való közvetlen belépés vagy az általános segítség megtekintése mellett. Ez utóbbi magával a hipertextnek a fogalmával és sajátosságaival ismerteti meg az olvasót, illetve alapvető információkat közöl a Hipertár használatával kapcsolatban. A rendszer későbbi használata során felmerülő további problémák megoldására a Hipertár egy közvetlenebb segítséget is felajánl. Ez a segítség az olvasó pillanatnyi döntéseit hivatott megkönnyíteni. Ennek megfelelően ez a segítség mindig aktuális rendszer állapothoz kapcsolt, lehetővé téve, hogy a felhasználó a segítség elolvasása után ugyanoda térjen vissza, ahonnan azt meghívta.

A rendszer szerkezetét és felépítését a renszertérképen lehet nyomon követni. (2. ábra)

A közvetlen belépést választva az olvasó a tulajdonképpeni gyökérdokumentumhoz jut, a „Főmenübe”, ahol a menüpontokon keresztül áttekintést kaphat a rendszer által tartalmazott főbb témakörökről. A felhasználó ennek megfelelően a következő lehetőségek között választhat: kalauz, OSZK tudnivalók, gyűjtemény, katalogusok, szolgáltatások, térkép, segítség, kiszállás.

A „kiszállás” a címlapra, a „segítség” pedig a címlapról is meghívható általános segítséghez vezet. A fennmaradó 6 menüpont foglalja magába a könyvtár használatára vonatkozó információkat. A tájékozódás elvesztése esetén a Főmenühöz, akár a „kályhához” a rendszer bármely pontjáról vissza lehet térni (2. ábra).

A „kalauz módot” választva a Hipertár végigvezeti az olvasót a könyvtár megismeréséhez szükséges legfontosabb információkon. Ennek a résznek a szerkezete nem más, mint a Hipertárban tárolt információk egy részének lineáris, meghatározott logikai sorrendet követő összeállítása, melyben az olvasó a „tovább” kapcsoló segítségével gyakorlatilag lineárisan, döntési kényszer nélkül

4. ábra

haladhat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kíváncsi olvasó ne szakíthatná meg bárhol az útját, és nézhetne meg valamit soron kívül.

A Hipertár struktúrája azonban a kalauztól eltekintve alapvetően hierarchikus. Ez a hierarchia nem szigorú, szomszédos kapcsolatokat és szülő-gyerek viszonynál további kapcsolatokat is tartalmaz (3. ábra). Példának okáért a „gyűjtemény” menüpont célcsomója a Széchényi Könyvtár állományi tagolódásának megfelelően további 8 kapcsolót tartalmaz, melyek az azonos szinten, egymással mellérendelő viszonyban álló „egyes gyűjtemények leírása”-hoz vezet. A következő szintre lépve az olvasó áttekintést kaphat a gyűjtemények feltárását segítő katalógusokról. A könyvtár katalógusait tartalmazó leírások ugyanakkor a Főmenüből csaknem közvetlenül is elérhetők.

Általános, bevezető jellegű információkat a kalauzon kívül két menüpont köré szerveztem. A könyvtár használatával, szabályaival, nyitva tartásával összefüggő információkat az „OSZK tudnivalók” menüpont, illetve a könyvtár egyes állományrészeit a „gyűjtemények” menü meghívásával lehet megismerni.

Rendszeres könyvtárhasználók számára elsősorban a „katalógusok,” „szolgáltatások” és a „térkép” menüpontok nyújtanak segítséget. Bár katalógus kizárólag gyűjteményhez kötötten létezik, az olvasó számára meg kell adni a lehetőséget, hogy a főmenüből közvetlenül is meghívhassa a katalógusokat. Természetesen ekkor olyan almenühöz érkezik, ahol meg kell jelölnie a kérdéses gyűjteményt, melynek feltáró eszközeit megismerni kívánja.

A „szolgáltatások” menüpont alatt a könyvtár szolgáltatásairól, a fénymásolási lehetőségekről kaphatnak információt a felhasználók.

A „térképek” meghívásával a felhasználó a könyvtár egyes szintjeinek, illetőleg VII. szinti olvasóinak alaprajzát tartalmazó almenühöz juthat, amelyből a kérdéses térkép meghívásával tájékozódhat az egyes gyűjtemények elhelyezésé-

ről, továbbá a VII. szinti törzsállomány szabadpolcos anyagának elhelyezkedéséről.

A rendszerben ennek megfelelően 10 térkép található a könyvtárról (egy-egy szintek, VII. szinti olvasók földszintje és galériája). Ezek az alaprajzok a „Főmenüből”, a „gyűjteményből” és a „katalógusok” menüpontokból egyaránt elérhetők, ezzel maximálisan kihasználva a hipertext térhálóba szervezett információ tároló és megjelenítési modelljét.

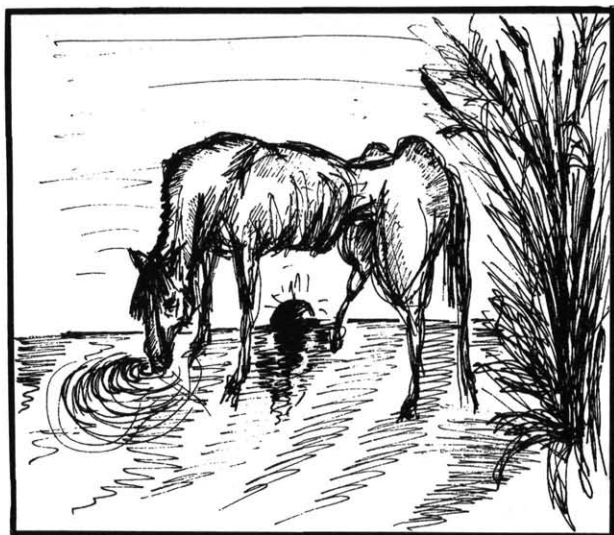
Az olvasótermek alaprajzán jól elkülöníthető, megcímzett egységek jelölik a polcok tartalmát (4. ábra).

A kurzor ráállítása a feliratokra rejtett ablak előhívását eredményezi, mely részletesebb információt, nagyobb témaköröket, és az anyag szabadpolcos jelzetét adja meg „től-ig” formában. Az olvasó a kézikönyvtár betűrendes katalógusában folytatott keresése eredményét, mely az olvasó számát és a könyv jelzetét tartalmazza, ezzel a felülnézeti térképpel gyorsabban és kisebb fáradsággal megtalálhatja.

A Hipertár fejlesztési lehetőségei. A Hipertár szükség szerint tetszőleges irányban továbbfejleszthető. A lehetséges irányok közül az alábbiakban csak néhányat említenék meg.

A rendszer bővítésének lehetséges iránya lehet a könyvtárban rendelkezésre álló, tudományterületekhez kapcsolt és általános tájékoztatási eszközökről (bibliográfiák, kézikönyvek, katalógusok) adott tájékoztatás. Információkat tartalmazhatna arról, hogy az egyes tudományterületeknek, melyek a legfőbb segédletei, azok használatától milyen típusú válaszokat várhat az olvasó, illetőleg hogyan lehet ezeket gyorsan, eredményesen használni.

A rendszer a térképek irányába is bővíthető. A térképek mellé be lehet építeni egy kereső modult, amely a VII. szint olvasótermeiben, a szabadpolcos állományrészek közötti eligazodást gyorsabbá és még egyszerűbbé tenné. A felhasználó számára adott lenne a lehetőség, hogy az általa keresett jelzetet egy jelzettartományokat és nagyobb tárgyköröket tartalmazó lista alapján kiválasszon. A fogalmak és tartományok a megfelelő olvasóterem alaprajzával lennének összekötve, ahol a keresett tartomány helye egységes színnel jelölt

lenne. Egy ilyen kapcsolatrendszer kialakítása azonban a számokat tekintve óriási munka, és kérdéses a rá irányuló igény.

A Hipertár a hasonló rendszerek mintájára akár a személyzet adataival is kiegészíthető, legalábbis azon a szinten, hogy a különböző problémákkal kihez lehet fordulni.

A Hipertár tehát szükség szerint komplex tájékoztató rendszerre fejleszthető. Jelenlegi stádiumában célja, hogy a hipertext könyvtári tájékoztatásban való alkalmazási lehetőségekre példát adjon.

Lengyel Mónika

Egy könyvtári PR-kísérlet

Az egyik megyei napilapban – egy könyvtári tevékenységünkkel kapcsolatos cikksorozat részeként – könyvismertetések jelentek meg. Íme kettő közülük:

Állatokról

Pingvin, bagoly, fóka, őzek, egér, sólyom, gyík. Ezekről az állatokról szólnak azok a könyvek, amelyek nemrégiben érkeztek az X. könyvtár felnőtt- és gyermekrészlegeibe (ez és ez az épület). Az angol nyelvű könyvekben számos színes kép van, ezért bizonyára sok gyerek fogja forgatni őket, de az általános iskolai biológia oktatóinak is hasznos segítő társai lehetnek.

A *Giants of the Past* (Óriások a múltból) szintén kölcsönzésre érdemes annak, aki érdeklődik az ősszállatok iránt. Nemcsak a különféle száuruszok színes rajzai érdekesek a figyelemre, hanem az ásatások érdekes képei is. Az említett könyvek a *National Geographic Society* kiadványai; a szabadpólc 591-es és 560-as jelzeteinél találhatóak meg, mindkét könyvtári részlegben.

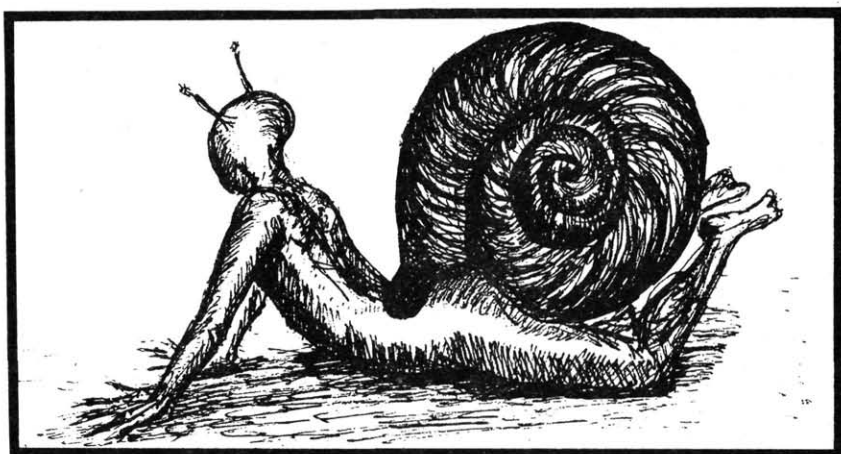
Karrier művészeti vonalon

Az X. könyvtárba érkezett új amerikai könyvek között található: *Hol-*

den, Donald: Art Carrier Guide. New York, 1983. A könyv segít az érdeklődők pályafutásának megtervezésében. Ezt fejezetcímei is sugallják: Hogyan válasszuk ki a megfelelő iskolákat? Milyen szakirány érdekel? – Szépművészet? Graphic Design? Építészet? Fényképészet? Más területek? Hogyan készítsük elő hivatásunkat?

Az angol nyelvű könyv tehát a művészeti pálya után érdeklődők számára lehet elsősorban fontos. A mű az X. könyvtár szabadpólcáról, a 370 H70-es jelzet alól kölcsönözhető.

A két cikk egy könyvtári PR-kísérlet része. Ez, mármint a *Public relations*, közönségkapcsolatot, más fordításban kapcsolatszervezést jelent. Célja, hogy – mivel a megfelelő információ erőforrás, érték – tervszerű tájékoztatás által, közvetetten vagy közvetlenül növelje a könyvtári munka hatékonyságát. A PR-nek van intézményen kívüli, illetve azon belüli része, de tevékenységei feloszthatók még célcsoportok szerint (munkatársaknak, felhasználóknak, üzleti partnereknek, illetve fenntartónak szóló), de osztályozhatók eszközök vagy információhordozók tekintetében is, pl. körlevél, előadás, termékbemutató, folyóiratcikk, ügyfélszolgálat, reklámlapok. A könyvtár a fenti példában a külső PR szűkebb célcsoportnak szóló válfaját alkalmazta írott

tömegkommunikáció eszközön keresztül.

A kísérlet célja

Közvetlen célok

1. *A szolgáltatás felkínálása.* Felmérésekkel könnyen igazolható, hogy még az aktív könyvtárhasználók sem ismerik a könyvtár, számukra érdekes szolgáltatásait, nem is beszélve a könyvtárat elkerülő döntő többségről. A fenntartónak is pontosan ismernie kell a könyvtár működő (és nem pedig kirakat-) szolgáltatásait, például azért, hogy tudják, mivégre szavazzák meg a könyvtár fenntartási költségét. Talán meglepően hangzik, de nagyobb könyvtárak esetén nem ritka, hogy a könyvtári személyzet nem ismeri könyvtáruk szolgáltatásainak kínálatát. (A munkatársaknak azonban természetesen nem a sajtón keresztül kell ezeket megismerniük.)

2. *A könyvtár sajtóbeli szerepeltetése, presztízs-növelése, image-formálás.* Az is jelentős önmagában, hogy a könyvtár rendszeresen hirdet. Így a könyvtár, ha lobbizva is, de bekerülhet a köztudatba. Az sem mindegy, hogy a könyvtári hirdetés tárgyának mi a társadalmi megítélése. A példák-

ban említett angol nyelvű könyvek vagy a karrier, mint motívum, vonzó dolgok társadalmunkban.

Közvetett célok

3. *Kapcsolatteremtés a lehetséges olvasókkal.* A lakosság döntő többsége, országosan 80-90%-a nem veszi igénybe a könyvtárak szolgáltatásait (ezzel is véleményét fejezi ki a könyvtárakkal kapcsolatban). A napilapot a könyvtárhasználók körénél bizonyosabb szélesebb réteg veszi kézbe. Az újságot az olvasással kapcsolatban motivált emberek forgatják, tehát pontosan azok, akik a viszonylag kis befektetéssel könyvtárlátogatóvá tehetők.

4. *Kapcsolatteremtés a sajtóval.* A könyvtár társadalmi presztízse nem túl jó, legalábbis rosszabb, mint ahogyan lehetőségei engednék. Így nem is áll a tömegtájékoztató szervek érdeklődésének középpontjában. Tenni kell azért, hogy ne kerüljön teljesen ki figyelméből. Ezt a könyvtárnak senki nem teszi meg szívésségből, tehát a társadalmi ismertségért – ha számot tart ilyenre – a könyvtárnak saját magának kell megküzdenie.

5. *Felhasználó-oktatás.* Ennek ugyan egy szinten túl megkérdőjelezhető a létjogosultsága, hiszen a könyvtár feladata nem az oktatás, ha-

nem a felhasználók szükségleteinek szintjéhez igazított, azaz minőségi szolgáltatás. Magyarán: az olvasó helyett a könyvtár alkalmazkodik. Ugyanakkor valószínűleg elengedhetetlen, hogy a könyvtár néhány alapfogalomra rávezesse a felhasználót, a cikkekben pl. a szabadpalc vagy a jelzet. Nagyon kell azonban ügyelni arra, hogy a könyvtári szakkifejezések a szélesebb (kevésbé tapasztalt) közönséget ne riassza el.

6. *A kísérlet ne terhelje meg a könyvtár költségvetését.* Ne kelljen új forrásokat, pl. munkaerőt, eszközöket, nyersanyagokat beszerezni. A könyvtár – mivel pénze alig van – inkább a már meglévő lehetőségeit használja ki.

Módszerek

Tömörség. A napilapolvasók többsége jobban kedveli a rövidebb, áttekinthetőbb cikkeket. Formailag tehát erre is kellett törekedni.

Tudatos szövegezés. Fontos, hogy a célcsoport igényeinek megfelelő legyen a nyelvezet (választékosság, idegen szavak mennyisége és minősége, mondatok testessége stb.).

Rendszeresség. Lehetséges lett volna a kísérletben, ha a kis cikkek heti rendszerességgel a lap ugyanazon helyén jelennek meg. Így az érdeklődő a cikkeket (elvileg, ha megtartja az újságot) vissza tudja keresni.

Az olvasói igényekhez jobban igazodhat azonban az a módszer, amely például a könyvhirdetést a hasonló témájú cikket követően jelenteti meg. Összegezhetőnek az előnyök azáltal, ha rovatvezetőkkel sikerül felvenni a kapcsolatot, és ők belátásuk szerint gazdálkodnak a kis (kb. félflekkes) könyvtári könyvet vagy szolgáltatást népszerűsítő cikkekkal. A rendszeresség sokat javít az információközlés hatékonyságán. Ehhez azonban az újság szerkesztőivel komolyabb egyeztetésre van szükség. Remény szerint

a sajtó szakemberei jóindulattal állnak az ügy mellé – ahogyan ez esetünkben is történt. Ha mégsem így lenne, akkor külön energiát kell fordítani az ő megnyerésükre is.

A kísérletben a cikkek az újságban elszórva helyezkedtek el, nem kapcsolódva semmi hasonló témájú érdekesítő cikkhez.

Eredmények

Lássuk tehát, mennyiben sikerült elérni a kitűzött célokat, azaz mekkora a hatékonyság?

1. *A szolgáltatás felkínálása.* A cikkek megjelentetését követően átlagosan két olvasó jelentkezett. Hogy ez sok-e vagy kevés, nehéz eldönteni. A kínált könyvek angol nyelvűek voltak, tehát kis közönségnek szólnak, és nem kapcsolódtak sem hasonló témájú cikkekhez, sem rovatához, így ezeket figyelembe véve a hatékonyság nem tűnik rossznak. (Nem volt alapja annak a korábbi félelemnek, hogy a felkínált dokumentumokból csak egy vagy néhány példány van, és majd sokakat kell azzal elutasítani, hogy már nincs bent a könyv. Bizonyára más lett volna a helyzet, ha a kísérlet nagyobb csoportot célzott volna meg.)

2. *A könyvtár sajtóbeli szerepeltetése, presztízszenvelése image-formálás.* A szerepeltetés sikerült. A potenciális olvasók megtudhatták (elvileg), hogy működik a településen egy könyvtár, hogy kínál valamit, s szolgáltatásait igénybe lehet venni – ráadásul sok esetben még érdemes is (!). Hogy a lehetséges könyvtárhasználók könyvtárról alkotott véleménye mennyiben módosult, azt minden bizonnyal hosszabb távon lett volna érdemes vizsgálni.

3. *Kapcsolatteremtés a lehetséges olvasókkal.* (1. 1. pont) E cél elérését hosszabb távon lenne érdemes vizsgálni.

4. *Kapcsolatteremtés a sajtóval.* A na-

napilap munkatársai szívesen segítettek, fantáziát láttak a kapcsolatban. „Nonprofit hirdetés” lévén, a könyvtárnak nem kellett fizetnie. Fontos továbbá, hogy az együttműködés minden formáját nélkülözött: csak a konkrét munkára szorítkozott. Komolyabb egyeztetés híján azonban nem lehetett a könyvismertetéseket hasonló témájú cikkek mellé tenni. Ha tehát a hatékonyságot tovább akarjuk növelni, akkor szorosabbra kell fűzni a sajtó munkatársaival a kapcsolatot.

5. *Felhasználó-oktatás.* Remény szerint nem elsősorban a szakjelzet és a Cutter-jelzet említése tartotta távol az olvasók nagyobb csoportját.

6. *Költségvonzatok.* Egy cikk megírása – felkészülést is beleszámítva – kb. tizenöt perc (töredék-) időbe került. A technikai eszközök (számítógép nyomtatóval vagy írógép) és papír a kísérletben adott volt. A legfontosabb forrás, az emberi ismeret is megvolt hozzá. (A szövegezési ismeretek amúgy sem állnak messze a könyvtárosoktól; annál is inkább, mert jelentős részük magyar szakon is végzett.) A könyvtár tehát gyakorlatilag egy fillért sem adott ki a feladatra, minden forrása adott (s részben kihasználatlan) volt. Mindezt egybevetve az egy cikkre eső kiadás munkadíjjal, rezsivel (stb.) együtt nem haladta meg a 30 Ft-ot, amely – mint említettem – nem kiadásként jelent meg.

A kísérlet abbamaradt. A könyvtár politikája szerint ugyanis nincsen szükség apró cikkekre, amelyek a könyvtár szolgáltatásainak egy-egy szeletét alkalomszerűen emelik ki...

Amint a pontokba szedve látható volt, a kísérlet nem volt sikertelen. Legnagyobb haszon azonban a tapasztalatszerzés volt. Erre újabb pró-

bálkozás esetén lehet majd támaszkodni. Remény szerint egyszer lesz majd erre lehetőség.

*

E cikknek magának az a célja, hogy más vállalkozó szellemű, olvasók irányában új utakon is nyitni kívánó könyvtárosokkal megossza a kísérlet tapasztalatait. Remény szerint, aki továbbgondolja a fentebb leírtakat, az már a példánál sikeresebben fogja a könyvtári külső PR napi- vagy hetilapokkal kapcsolatos munkáját végezni. Például egy megyei napilapban megjelenő hirdetés utalhat a megye nagyobb könyvtárainak kínálatára is.

Nem szabad azonban arról megfeledkezni, hogy ma Magyarországon elég eredményesen hódít a direkt marketing, amely – szegmentálva a piacot – közvetlenül céloz meg üzleteket, vállalati és intézeti részlegeket vagy akár magánszemélyeket. (Gondoljunk a piacon megmaradt csomagküldő szolgálatokra vagy az ügynököket foglalkoztató kisebb-nagyobb cégekre.) Az ő PR-módszereik több előkészítést igényelnek, ugyanakkor a személyesség által sokkal hatásosabban. Érdemes tehát ellesni, hogyan csinálják.

Évekkel ezelőtt például a tiszafüredi könyvtárban *Gál Sándor* „beetete” a potenciális könyvtárhasználókat: a fontosnak ítélt embereknek tevékenységük szerinti érdekes cikkek másolatát küldte el. Tapasztalatait személyesen kellene közreadni, én csupán azt mondhatom bizonyosan, hogy a tudatos PR nemcsak a könyvtárnak, hanem Tiszafürednek is nagy hasznot hozott.

Mikulás Gábor